

Zbiory ornitologiczne w Muzeum Przyrodniczym we Lwowie

ANDRIY BOKOTEY I JÓZEF HORDOWSKI*

Zbiory ornitologiczne Państwowego Muzeum Przyrodniczego NAN Ukrainy (dawniej Muzeum Przyrodnicze im. Dzieduszyckich we Lwowie) są jednymi z najstarszych i największych na Ukrainie. Ich szczególną wartością jest fakt, że jest to kolekcja regionalna zebrana z niewielkiego obszaru Europy Środkowej (dziś południowo-wschodnia część Polski i zachodnia część Ukrainy). 52,3% okazów to zbiory założyciela Muzeum Włodzimierza Dzieduszyckiego (1825-1899), 6,8% – zostało zgromadzonych w okresie od śmierci założyciela do II wojny światowej (1900-1939), 4,8% – to zbiory przekazane z Muzeum Przyrodniczego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki (1912-1939), zaś 19,2% – okazy zgromadzone w czasach ZSRR (1940-1990), a 16,9% – to okazy zebrane w ostatnich latach.

Aktualnie kolekcja ptaków w Muzeum liczy 2642 dermoplasty, czyli wypchane ptaki, 1823 balgi, czyli wypchane skórki oraz 954 łęgów, razem 5419 okazów.

Kolekcja ptaków została pozyskana prawie w całości z terenu województw małopolskiego i podkarpackiego Rzeczypospolitej Polskiej oraz obwodów lwowskiego, tarnopolskiego, iwanofrankowskiego oraz wołyńskiego z Ukrainy, w związku z tym ma charakter czysto regionalny. Zbiory pochodzą z następujących krajów: Ukrainy (4609), Polski (520), Białorusi (45) i tylko po kilka – z Rosji (8), Niemiec (4), Słowacji (4), Litwy (2), Bośni i Hercegowiny (1), Holandii (1), Kazachstanu (1) i Uzbekistanu (1).

Pod względem faunistycznym kolekcja ta jest obecnie najbardziej kompletnym zbiorem ptaków Zachodniej Ukrainy i południowo-wschodniej Polski, zaś kolekcja ptaków albinosów jest wyjątkową na skalę światową.

Tabela 1. Etapy tworzenia kolekcji ornitologicznej DPM NAN Ukrainy

Rodzaje okazów	1845-1899	1900-1939	1912-1939	1940-1990	1991-2021	Razem
Dermoplasty	2102	75	258	60	147	2642
Skórki	25	273	-	951	574	1823
Łęgi	718	15	-	17	204	954
Razem	2845	363	258	1028	925	5419

Włodzimierz Dzieduszycki swoją kolekcję zaczął gromadzić od 1845 roku. Będąc pod wpływem takich nauczycieli jak Wincenty Pol – poeta i przyrodnik, Hiacynt Łobarzewski – profesor botaniki Uniwersytetu Lwowskiego, a także znanego ornitologa i taksodermisty Ernesta Schauera, jego młodzieńcza pasja przerodziła się w profesjonalne gromadzenie okazów. Szafa za szafą, a następnie sala za salą wypełniały się stopniowo zbieranymi okazami ptaków i trofeów myśliwskich, które później stały się podstawą pierwszej ekspozycji Muzeum w roku 1870. Najstarszym okazem ptaka w kolekcji muzealnej jest krzyżodziób dwupręgowy *Loxia leucoptera* pozyskany 15 sierpnia 1845 roku w Krakowie przez Ernesta Schauera (ryc. 1).

Ryc. 1. Najstarszy okaz ptaka w kolekcji muzealnej krzyżodziób dwupręgowy *Loxia leucoptera*.

Po skonsolidowaniu w latach 60. XIX w. ogromnego majątku i oddaniu go w zarząd zaufanym osobom, zajął się z wielkim zapalem i niepohamowaną energią gromadzeniu zbiorów. „Powstała myśl przewodnia lat temu 50 prawie, zrobić i zestawić Muzeum, które by dawało obraz ile możności wierny tego wszystkiego, co przyroda ma i miała na dawnym obszarze naszej ziemi. Myśl ta naturalnie rozwijała się i rozwija, ciągle. Więc się utworzyły działy: zoologiczny, geologiczno-mineralogiczny, paleontologiczny, botaniczny, a najpóźniej przybyły etnograficzny i przedhistoryczny, i daj Boże, żeby tych działów przybywało jak najwięcej, byle nasze rodzime, odkrywające a wyświetlające nowe bogactwa naszej przyrody,

tworzące nowe prace, otwierające nowe horyzonty krajoznawstwa ziemi naszej” (Dzieduszycki 1880).

W miarę rozrastania się zbiorów zaistniała potrzeba umieszczenia ich w jednym miejscu. Dlatego w 1868 roku Włodzimierz zakupił kamienicę przy ul. Teatralnej we Lwowie. Już od 1873 roku Muzeum zaczynają odwiedzać pierwsze wycieczki, początkowo tylko raz w tygodniu. W 1880 r. W. Dzieduszycki oddaje swą kolekcję na użytek krajowi, a w roku 1893 zabezpieczył jej podstawy materialne poprzez połączenie z ordynacją poturzycko-zarzecką. Na dożywotnie utrzymanie Muzeum i pomnażanie jego zbiorów przeznaczył 12 tys. złotych rocznie do czego zobowiązał też kolejnych ordynatów. Muzeum w tym czasie posiadało profesjonalne kierownictwo i dobrze wyszkolony personel (Karolczak 2000, Rybczyńska, Dziubenko 2021).

Pod koniec XIX wieku kolekcja zoologiczna liczyła ponad 38000 okazów. Włodzimierz Dzieduszycki pisał: „I dziś starzec, nawet myślą już objąć nie jestem w stanie, jak się to wszystko zebrać, jak zgromadzić mogło” (Dzieduszycki 1895). Mimo licznych prywatnych i publicznych obowiązków Włodzimierz większość czasu spędzał na porządkowaniu i opisywaniu zbiorów muzealnych i robił to z wielką przyjemnością. Nawet w ostatnich miesiącach życia, pomimo ciężkiej choroby, nie przestał interesować się działalnością Muzeum. Równolegle z organizacją Muzeum W. Dzieduszycki dbał także o naukowe opracowanie poszczególnych grup zwierząt. Będąc ornitologiem, jako pierwszy ukazał się katalog ptaków zgromadzonych w Muzeum (Dzieduszycki 1880), który do dziś jest jednym z nielicznych regionalnych opracowań awifaunistycznych. Następne monografie wychodziły pod ogólnym tytułem „Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie”, a kontynuacją zamierzenia były „Rozprawy i Wiadomości im. Dzieduszyckich”.

W XIX w. zbiory uzupełniano głównie dzięki zatrudnionym w muzeum stypendystów W. Dzieduszyckiego, a także darów rodziny i przyjaciół. W pierwszym katalogu zbiorów ptaków W. Dzieduszycki (1880) podaje listę 130 nazwisk osób, które przekazały muzeum 250 eksponatów. Kolekcję cały czas uzupełniali swoimi zbiorami taksodermiści Władysław Zontak, Ernest Schauer czy Edmund Hartel.

W. Dzieduszycki zgromadził wyjątkową kolekcję ptaków o nietypowym ubarwieniu upierzenia. Najwięcej zebrał okazów wróbla *Passer domesticus* (24), jaskółki dymówki *Hirundo rustica* (11) i gawrona *Corvus frugilegus* (9). Bardzo rzadkie są albinosy lub częściowe albinosy cietrzewia *Lyrurus tetrix*, dudka *Upupa epops*, puszczyka *Strix aluco*, dzięcioła zielonego *Picus viridis*, dzierzby czarnoczelnej *Lanius minor*, trzciniaaka *Acrocephalus arundinaceus* (ryc. 2).

Ryc. 2. Część kolekcji albinosów

Dzieduszycki zgromadził ogromną kolekcję ptaków drapieżnych, dzisiaj rozdzielanych na ptaki szponiaste i sokoły. W roku 1907 w Muzeum znajdowały się aż 53 okazy orła przedniego *Aquila chrysaetos* dawniej rozdzielanego na dwa gatunki czyli orzeł zys i orzeł przedni. Późniejsze badania wykazały że to ten sam gatunek – w upierzeniu młodocianym, a drugi w szacie ostatecznej (ryc. 3). Do ciekawych należy także samica jastrzębia *Accipiter gentilis* nadzwyczajnej wielkości i bardzo stara zabita w Zarzeczu w 1892 r.

Ryc. 3. Kolekcja orłów przednich *Aquila chrysaetos*

Do wielkich rzadkości ornitologicznych pozyskanych do zbiorów w XIX w. należy kilka gatunków: jak kalandra czarna *Melanocorypha yeltoniensis* odstrzelona 1 lutego 1877 r.

w Radwańcach koło Sokala, skowronek białoskrzydły *Melanocorypha leucoptera* pozyskany 16 października 1851 r. nieopodal Sokala, sikora lazurowa *Cyanistes cyanus* zabita niedaleko Zarzecza w Tuczempach, łuskowiec *Pinicola enucleator* z Kidałowic nieopodal Zarzecza 4 marca 1884 r., płatkonóg płaskodzioby *Phalaropus fulicarius* – pozyskany pod Lwowem, batalion *Calidris pugnax* – w Muzeum są aż 64 okazy, w tym 42 samce w szacie godowej z pięknymi kryzami, kazarka *Tadorna ferruginea* odstrzelona na starorzeczu w Hurku pod Przemyślem w 1887 r., 16 okazów pasterza różowego *Sturnus roseus*, dzierzba rudogłowa *Lanius senator* pozyskana 5 lipca 1882 r. w Zarzeczu, a także 16 okazów pelikana baby *Pelecanus onocrotalus* (ryc. 4).

Ryc. 4. Okazy skowronka białoskrzydłego *Melanocorypha leucoptera* i kalandry czarnej *Melanocorypha yeltoniensis*.

Ciekawe, że w czasach Dzieduszyckiego skórki zaczęto wykonywać dopiero w 1890 roku. Prawdopodobnie były to źle spreparowane okazy, które nie nadawały się do wypchania. Później naukowcy zaczęli zbierać skórki ptasie, aby dokumentować własne obserwacje i jednocześnie zaoszczędzić czas, ponieważ skórka jest łatwiejsza i szybsza do spreparowania niż wykonanie dermoplastu.

W okresie od śmierci założyciela muzeum do II wojny światowej, to jeden z najtrudniejszych okresów w historii Muzeum, co znalazło odzwierciedlenie we wzbogacaniu kolekcji ornitologicznej. W tym okresie trwającym 40 lat kolekcję uzupełniała najmniejsza liczba eksponatów, głównie skórek (tabl. 1). Głównymi kolekcjonerami w tym czasie byli Andrzej Dunajewski (82 eksponaty) i Kazimierz Miczyński (27 okazów). Wtedy też po raz pierwszy do muzeum dotarły okazy gatunków takich jak bernikla rdzawoszyja *Rufibrenta ruficollis*, gęś białoczarna *Anser albifrons*, edredon *Somateria mollissima*, kurhanik *Buteo rufinus*, orzeł cesarski *Aquila heliaca*, góropatwa skalna *Alectoris graeca*, bażant *Phasianus colchicus*, szablodziób *Recurvirostra avosetta*, alka *Alca torda*, nurzyk *Uria aegle*, nurzyk

Cepphus grylle, świergotek rdzawogardły *Anthus cervinus*, sikora czarnogłówka *Parus montanus*.

W 1912 roku we Lwowie zaczęło działać Muzeum Przyrodzonego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Jego kolekcja zoologiczna liczyła około 10 tysięcy eksponatów, wśród których część ornitologiczna liczyła 340 (Służynska 2015; Cheremnykh 2017) (ryc. 5).

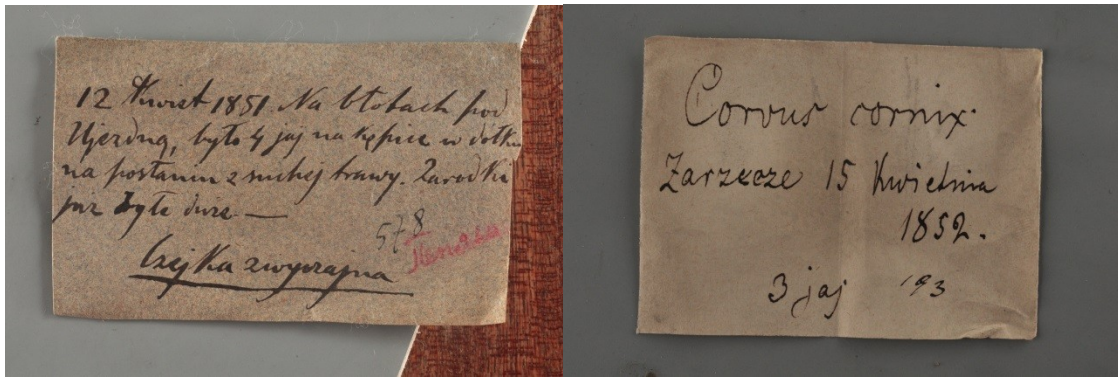

Ryc. 5. Kopciuszki *Phoenicurus ochruros* - pochodzący z Muzeum Przyrodniczego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki.

Na początku 1940 roku na bazie Przyrodniczego Muzeum im. Dzieduszyckich oraz Muzeum Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki utworzono Naukowo-Przyrodnicze Muzeum Akademii Nauk URSR (obecnie Państwowe Muzeum Przyrodnicze NAN Ukrainy).

Od końca lat 40. do początku lat 60. XX stulecia wraz z przyjściem do Muzeum Kostiantyna Tatarynowa, Mychajła Rudyszyna, Mykoły Czerkaszczenki, Mariji Tarasowej, a później Jarosławy Charambury, Ivana Fedynskiego, Wiktora Kołodeńskiego i innych powstała główna część kolekcji skórek ptaków. Kolekcja Muzeum wzbogaciła się w tym okresie o następujące gatunki: mewa czarnogłowa *Larus melanocephalus*, mewa cienkodzioba *Larus genei* i sierpówka *Streptopelia decaocto*.

Najsmutniejszy w dziejach Muzeum jest okres od połowy lat 60. do roku 1990, kiedy to zaniechano prawie całkowicie badań naukowych nad ptakami, a co się z tym wiąże, pod nieobecność odpowiednich specjalistów zbiory nie były praktycznie uzupełniane.

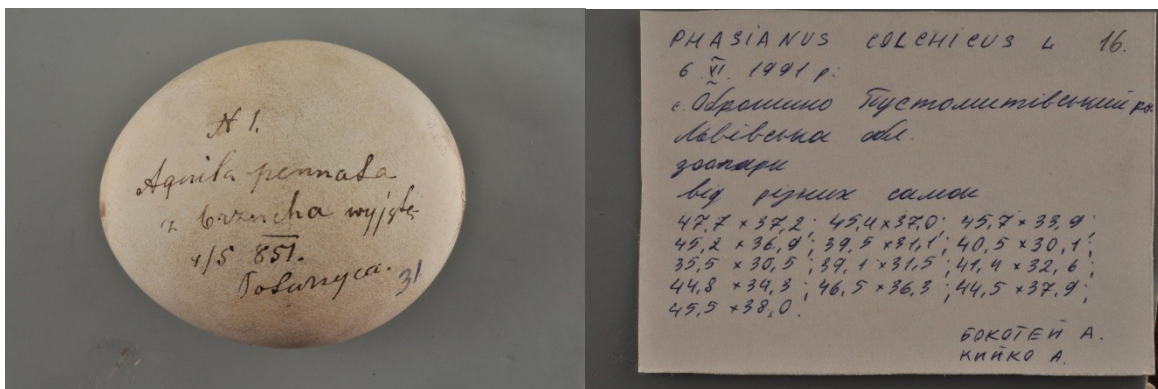

Ryc. 6. Etykiety opisujące lęgi z kolekcji oologicznej pisane ręką W. Dzieduszyckiego

W 1990 roku wraz z przybyciem do Muzeum młodych ornitologów Andrzeja Bokoteya i Nykanory Sokolova nastąpiła reaktywacja badań ornitologicznego, jak i uzupełniania zbiorów ptaków. Przy Muzeum zaczęło działać biuro Zachodnioukraińskiego Towarzystwa Ornitologicznego, którego członkowie przyczyniają się do uzupełniania zbiorów, poprzez zbieranie martwych ptaków oraz ich lęgów z obszaru Ukrainy.

Po raz pierwszy od czasu wydania w 1880 roku katalogu ptaków Muzeum (Dzieduszycki 1880, poprawiony Dzieduszycki 1895), w 1991 roku wydano katalog lęgów (Bokotey 1991, ryc. 6, 7), a w 2000 roku katalog kolekcji ornitologicznej DPM NAN Ukrainy (Bokotey, Sokolov 2000).

W 2006 roku w Muzeum powstała pracownia taksydermiczno-konserwatorska, dzięki której po prawie 80-letniej przerwie zbiory są na nowo uzupełniane o dermoplasty i skórki ptaków. W tym okresie po raz pierwszy do Muzeum trafiły okazy takich gatunków jak: mewa białogłowa *Larus cachinnans*, rybitwa czubata *Thalasseus sandvicensis*, rybitwa popielata *Sterna paradisaea*, dzięcioł białoszyi *Dendrocopos syriacus*.

Ryc. 7. Etykiety opisujące lęgi z kolekcji oologicznej; po lewej jajo orzelka włochatego *Hieraaetus pennatus*, po prawej bażanta *Phasianus colchicus* z końca XX w.

Dzisiaj kolekcja ornitologiczna jest przechowywana w starych szafach ekspozycyjnych wykonanych jeszcze w 1870 roku na zlecenie założyciela muzeum. Część szaf jest obecnie restaurowana i przygotowywana do utworzenia nowej, nowoczesnej ekspozycji ornitologicznej, w tych samych salach, w których mieściła się kolekcja ptaków za czasów Włodzimierza Dzieduszyckiego (ryc. 8). Fotografie jaj z kolekcji oologicznej wykorzystano, np. w publikacji o gniazdach i lęgach ptaków Polski (Hordowski 2020).

Ryc. 8. Odrestaurowane stare szafy ekspozycyjne wykonane w 1870 roku.

Literatura

Bokotey A.A. (Бокотей А.А.) 1992. *Каталог оологічної колекції зоологічних фондів державного природознавчого музею АН України*. Львів, s. 55.

Bokotey A.A., Sokolov N.Y. (Бокотей А.А., Соколов Н.Ю.) 2000. *Каталог орнітологічної колекції Державного природознавчого музею*. Львів, s. 164.

Brzęk G. 1994. *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie Nowe, s. 199.

Cheremnykh N. (Черемних Н.) 2017. *Колектори фонду ссавців Державного природознавчого музею НАН України 1900-1930-х років*. Праці Теріологічної школи. 15: 175–180.

Dzieduszycki W. 1880. *Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie*. Ptaki. Lwów. s. 206.

Hordowski J. 2020. *Gniazda i lęgi ptaków Polski*. Kosienice.

Karolczak K. 2000. *Dzieduszyccy. Dzieje rodu*. Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.

Rybczyńska Z., Dziubenko N. 2021. *Muzeum przyrodnicze jako backteller antropocenu*. Kultura Współczesna, 1, 113: 116-130.

Sluzhynska Z. (Служинська З.) 2015. *Ботанічно-зоологічна колекція музею Наукового товариства ім. Шевченка*. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія: електронна версія, Київ, Львів: Наукове товариство імені Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=404

Andriy Bokotey, dr hab., (ur. 1966), ornitolog specjalizujący się w badaniach presji antropogenicznej na ptakach w różnych środowiskach oraz przyrodniczej muzeologii. Od 1988 r. współpracownik Państwowego Muzeum Przyrodniczego NAN Ukrainy. W 1999 r. obronił pracę doktorską w Muzeum i Instytucie Zoologii PAN na temat ptaków miasta Lwowa, pod kierownictwem prof. dr hab. Macieja Luniaka. W 2021 r. obronił pracę habilitacyjną na Uniwersytecie Lasotechnicznym we Lwowie na temat wpływu antropogenicznego na ptaki. Główny przedmiot badań, to: ptaki miasta Lwowa i okolic, ekologia i ochrona bociana czarnego. Autor ok. 160 publikacji naukowych.

Józef Hordowski – ornitolog, pracownik Arboretum i Zakładu Fizjografii w Bolestraszcach. Autor wielu publikacji z zakresu ornitologii, a zwłaszcza oologii, w tym dwóch książek monograficznych o kłaskawce i gawronie. Specjalizuje się w biologii ptaków krajobrazu rolniczego i wpływie presji człowieka na zespoły ptaków.

Referat został wygłoszony 10 września 2021 roku podczas konferencji „Wokół przyrodniczych pasji Dzieduszyckich” w Zarzeczcu. Związek Rodowy Dzieduszyckich herbu Sas powielił go na prawach rękopisu dla uczestników konferencji. Materiały z konferencji w formie publikacji drukowanej ukażą się w 2022 roku.